

ਜੈਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਰੇਖਾ (ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਜੈਨ, ਰਵਿੰਦਰ ਜੈਨ)

(ਅਨੁਵਾਦਕ)

ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ (1) ਵੈਦਿਕ (2) ਸ਼੍ਰਮਣ। ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਯੱਗ, ਵਰਨ ਆਸਰਮ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਛੂਆ ਛੂਤ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਸ਼੍ਰਮਣ ਪਰੰਪਰਾ ਯੋਗ, ਧਿਆਨ, ਵਰਤ, ਕਰਮ, ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ, ਤਪੱਸਿਆ, ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਨਿਰਵਾਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਥਾਪਤ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਵੇਦ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ।

ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਭਰਪੂਰ ਸਭਿਆਤਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਭਿਆਤਾ ਸੀ। ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਏ ਸਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਨ (ਨਿਰਗਰੰਥ), ਬੋਧ, ਆਜੀਵਕ, ਗੋਰਿਕ, ਤਾਪਸ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ।

ਸਾਖਯ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਕਠ, ਸਵੇਤਾਸੁਵਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮੈਤਰਯਾਣੀ ਜੇਹੇ ਪੁਰਾਤਨ ਉਪਨਿਸ਼ਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਗੋਰਿਕ, ਤਾਪਸ ਤਾਂ ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਅਜੀਵਕ ਸੰਪਰਦਾਇ ਵੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ

ਦੀਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਂ ਹੀ ਬਚ ਗਈਆਂ ਹਨ (1) ਜੈਨ ਅਤੇ
(2) ਬੁੱਧ।

ਜੈਨ ਤੇ ਬੁੱਧ :

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੈਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੜੱਪਾ ਤੇ ਮੇਹਨਜੋਦੜੇ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਤਾਵਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪਛਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਪਰ ਮੇਹਨਜੋਦੜੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਯੋਰੀ ਦੀਆਂ ਮੁਰਤੀਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਰੀਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸਭਿਆਤਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਸ਼੍ਰਮਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅੰਗ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਭਿਆਤਾ ਦਾ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵੇਦ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਰਿਗਵੇਦ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਦ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ‘ਵਾਤਰਸ਼ਨਾ ਮੁਨੀ’ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ “ਮੁਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਆਸੀਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਸਥਿੱਤ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਦੋਸਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ।” 1

ਤੇਤਰੀਆਰਯਨਕ ਨੇ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਤਰਸ਼ਨਾ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਉਰਧਮਬੰਧੀ (ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ) ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਵਾਤਰਥਨਾ ਹਵਾ ਋਷ਯ: ਅਮਣਾ ਉਦੰਘਮਨਿਧਿਨੇ ਬਭਵੁ:

(2/7/1 ਸਫ਼ਾ 137)

ਇਹ ਸ੍ਰਮਣ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਬੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਸ਼੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ (5/3/20) ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ : ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵ ਸ੍ਰਮਣਾ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੁਕਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ।²

ਸ੍ਰਮਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਬ੍ਰਹਮ ਆਰਨਯਕ ਉਪਨਿਸ਼ਧ ਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰਮਣਾ ਲਈ ਕੋਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਸ਼ੀ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਾਂ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ੀ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।³

ਅਥਰਵਵੇਦ ਵਿਚ 'ਵਰਾਤਿਆ' (ਵਾਤਿਆ) ਕਾਂਡ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨਾਲ ਕਾਂਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਰਾਤਿਆ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸਾਯਨ ਆਚਾਰਿਆ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ “ਉਹ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਮਹਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਲੇ, ਖੁੰਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ, ਸੰਸਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪੂਜਨਯੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁੱਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ। ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ।”

“ਜੇ ਕੋਈ ਵਰਾਤਿਆ ਤਪੱਸਵੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ

ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਮਣ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਹੀ ਰੱਖਣਾ। ੩

ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦਾ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ੫ ਕਈ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰਮਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਅਰਹਨ' ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਰਹਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਰਾਗ ਦਵੈਸ਼ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਰਵੱਗ ਬਨਣ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੬

ਵੈਦਿਕ ਲੋਕ ਵੀ 'ਅਰਹਨ' ਸ਼ਬਦ ਜੈਨ ਧਰਮ ਲਈ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਅਰ्हन्नਿਯथ ਜैਨशਾਸਣਰਤਾ।

ਆਰੀਆ ਦੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਜਾਤੀਆਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾਗ, ਦਰਾਵਿੜ ਅਤੇ ਅਸੁਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਦਾਸ ਲੋਕ ਇੰਨੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਯੁਧ ਹੋਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਰਿਆ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ (ਜੈਨ) ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੁਰ ਲੋਕ ਅਰਿਹੰਤਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ।

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਮਾਯਾ ਮੇਹ ਨਾਂ ਦੇ ਜੈਨ ਭਿਕਸ਼ੂ ਨੇ ਅਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਅਰਿਹੰਤ ਧਰਮ ਦੀ ਦੀਖਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਨਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੱਤਰੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਸੀ ਜੋ ਨਾਭੀ ਤੇ ਮਰੂਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ, ਯੱਗ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ।

ਵੇਦ ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਾਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। 7

ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਸਾਹਿੱਤ

ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ 24 ਤੀਰਥੰਕਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਤੋਕ ਜੈਨ ਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਬਗਾਵਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਲ ਮਹਾਵੀਰ ਨੂੰ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਦਾ ਚੇਲਾ ਜਾਂ ਗੁੱਤਮ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਚੇਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ 6 ਆਰੇ (ਯੁੱਗ) ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਚੌਵੀਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਮਹਾਭਾਰਤ ਤੇ ਬੋਧੀ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯਜੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਵ, ਅਜੀਤ ਅਤੇ

ਅਰਿਸ਼ਟਨੇਮੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਬੌਧ ਗਰੰਥ ਅਗੁੰਤਰਨਿਕਾਏ ਵਿਚ ਅਰਕ ਨਾਮ ਦੇ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੁੱਧ ਬੇਰਗਾਥਾ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਯੇਕ ਬੁੱਧ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।

ਬੌਧ ਪਿਟਕਾਂ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਪਾਰਸ਼ ਨਾਥ ਦੇ ਸਤ੍ਰਗਯਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਸ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਨੂੰ ਨਿਗਠੇ ਨਾਘ ਪੁਤ (ਨਿਰਗਰੰਥ ਗਿਆਤਾ ਪੁੱਤਰ) ਪੰਜਵੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਸੌਰਸ਼ਨ’ ਨੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਖਾਸ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੋਸ਼ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਪਰਾਸ਼ਵ, ਚੰਦਰ ਤੇ ਸੁਮਤੀ ਤਿੰਨ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਅਸੁਰ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਅਰਿਹੰਤ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਮਤੀ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਂ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਅੰਸ਼, ਅਨੰਤ, ਧਰਮ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸੰਭਵ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਿਚ ਅਜਿਤ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨਾਉਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹਨ।

‘ਸ਼ਾਂਤੀ’ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸੁਵਰਤ’ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੀਰਬੰਕਰਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੇਦ ਵਿਰੋਧੀ, ਅਸੁਰ ਸਨ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੁਰ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਜਾਂ ਅਰਿਹੰਤਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ।

ਜੈਨ ਸਮਰਾਟ

ਇਹੋ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਬਿਵੰਸਾਰ, ਅਜਾਤਸ਼ਤਰੂ, ਚੰਦਰਗੁਪਤ ਮੌਰੀਆ, ਸੰਪਤ੍ਰਤਿ, ਕੁਨਾਲ, ਖਾਰਵੇਲ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਪਾਲ ਨੇ ਅਪਨਾਇਆ। ਹਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਸ੍ਰਮਣਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ।

ਚੰਦਰਪੁਗਤ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਰਾਟ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਮਪ੍ਰਤਿ ਤੇ ਖਾਰਵੇਲ ਤਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬੋਧ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਹੈ। ਕੁਮਾਰ ਪਾਲ ਆਖਠੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਲੀਕਾਲ ਸਰਵੱਗ ਅਚਾਰਿਆ ਹੇਮ ਚੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਖਾਰਵੇਲ ਨੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖੁਦਾਏ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸ਼ੋਕ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਬਣ ਗਿਆ।

ਜੈਨ ਕਲਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ

ਜੈਨ ਪਰਮ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਧਿਆਨ ਤੇ ਤਪ ਦੀ ਪਰਪੰਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਕਲਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਮਥੁਰਾ, ਪਾਲੀਤਾਨਾ, ਸਮੇਤ ਸਿਖਰ, ਰਾਣਕਪੂਰ, ਆਬੂ ਰਾਜਗਿਰੀ, ਖੁਜਰਾਹੋ, ਰੇਵਤਗਿਰੀ (ਗਿਰਨਾਰ, ਗੁਜਰਾਤ) ਤੇ ਸ੍ਰੂਮਣ ਬੇਲਗੋਲਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਸਨ, ਕਰਨਾਟਕ) ਹਨ। ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ

ਜੈਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਰਚਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਗਮਾਂ ਤੇ ਰਚੇ ਟੀਕਾ, ਟੱਬਾ, ਅਵਚੁਰਨੀ, ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੇਤਸ, ਭਰੋਲ, ਬੰਗੋਲ, ਵਿਆਕਰਨ, ਨਿਆਏ, ਯੋਗ, ਮੰਤਰ, ਜੰਤਰ, ਗਣਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ, ਆਯੁਰਵੈਦ, ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨੀਤੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

ਜੈਨ ਆਗਮ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੀ ਉਹ ਹੀ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਰੀਤਾ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਧੱਮਪੱਦ ਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਮੂਲ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਭਲਾਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਆਖਿਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ 2500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਵਾ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਤ ਉਪਾਧਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ (ਅਨੁਵਾਦਿਕਾ ਸਾਧਵੀ ਚੰਦਨਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ) ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ :

“ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭੋਜਨ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਬਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੁਖਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਗਰੰਥ ਜੀਵਨ ਦਰਸਨ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੂਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਗਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੁਸਾਸਨ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮਿਕਪੁਣਾ ਹੈ, ਵੈਰਾਗ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਪੁਰਾਣ ਹੈ, ਕਥਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਇਹ ਗੁੜ੍ਹ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀ

ਦੂਨੀਆਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਪੰਜ਼ ਤੇ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਟੀਕ, ਉਪਟੀਕਾਵਾਂ, ਅਨੁਵਾਦ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗਰੰਥ ਦੇ ਨਹੀਂ।'' (ਸਫ਼ਾ 9-10)

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨਿਉਕਤੀਆਂ

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਹੋਰ ਆਗਾਮਾਂ ਤੇ ਨਿਉਕਤੀ ਅਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਭੱਦਰਵਾਹੂ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਉਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ 400 ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 600 ਈ: ਤੱਕ ਦਾ ਹੈ। ਨਿਉਕਤੀਆਂ ਦਾ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਖੋਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਉਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੇ ਝੂੰਘੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਉਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰੰਧਾਰ ਸ਼ਰਾਵਕ, ਸਬੂਲਭੱਦਰ, ਕਾਲਕ ਸਕੰਦ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਕਰਕੰਡ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ :

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਘਦਾਸ ਗਣੀ ਤੇ ਜਿਨਭੱਦਰ ਖਿਮਾਖਮਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਬਿਕਰਮ ਦੀ 7ਵੀਂ ਸਦੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਾ ਆਚਾਰਿਆ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟੀਕਾ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਚੂਰਨੀ

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਤੇ ਚੂਰਨੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਗਮਾਂ ਦੇ ਚੂਰਨੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ 7-8 ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਧਸੇਨ ਸੁਰੀ, ਤਰਿਲੰਬ ਸੁਰੀ ਤੇ ਅਗਸਤਿਆ ਸੇਨੀ ਸੁਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਚੂਰਨੀ ਜਿਨਦਾਸ ਪਹਿੱਤਰ ਦਵਾਰਾ ਰਚਿਤ ਹੈ ਜੋ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਚੂਰਨੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਮਿਲੀ ਜ਼ਲੀ ਹੈ।

ਟੀਕਾ

ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਕਾਫੀ ਟੀਕਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਜੈਨ ਆਗਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਚਾਰਿਆ ਹਰੀਭੱਦਰ, ਆਚਾਰਿਆ ਸ਼ੀਲਾਂਕਾਚਾਰਿਆ, ਆਚਾਰਿਆ ਮਲਯਗਿਰੀ, ਆਚਾਰਿਆ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੁਰੀ, ਆਚਾਰਿਆ ਹੇਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਕੱਲੇ ਆਚਾਰਿਆ ਅਭੈਦੇਵ ਸੁਰੀ ਨੇ ੯ ਆਗਮਾਂ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟੀਕਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾਵਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਾਦਿਵੇ ਤਾਲ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੁਰੀ, ਨੇਮੀ ਚੰਦ, ਕੀਰਤੀਵੱਲਭ, ਲਵਲੇਸ, ਪਦਮ ਸਾਗਰ, ਕਮਲ ਸੰਯਮ, ਲਕਸ਼ਮ ਵਿਲੱਭ, ਭਾਵ ਵਿਜੈ, ਹਰੀਭੱਦਰ, ਮਲਯਗਿਰੀ, ਤਿਲਕ ਆਚਾਰਿਆ, ਕੇਟੀ ਆਚਾਰਿਆ, ਨੇਮੀ ਸਾਧੂ, ਗਿਆਨ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਮਨੀ ਸ਼ੇਖਰ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਟੱਬਾ

ਸ੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਰਾਤੀ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਟੱਬੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਗਰ ਚੰਦ ਨਾਹਟਾ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੱਬਾ ਦਾ ਸਮਾਂ 13ਵੀਂ ਵਿਕਰਮੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਹੈ। ਟੱਬਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਪਾਧਿਆ ਸ੍ਰੀ ਪਾਰਸ਼ ਚੰਦ ਸੂਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ

ਸ੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਆਤਮਾ ਰਾਜ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਚਾਰਿਆ ਸ੍ਰੀ ਡਲਸੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਸਾਧਵੀ ਚੰਦਨਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ

ਸ੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੂਤਰ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡਾ: ਹੇਰਮਨ ਜੈਕੋਬੀ (1894) ਤੇ ਡਾ: ਸਰਪੇਟੀਅਰ (1922) ਦੇ ਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਨੇ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅਡੀਸ਼ਨ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਸ ਸੂਤਰ ਦਾ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ੀ
(xii)

ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਵੀਰਾਜਾਤਨ ਵੱਲੋਂ
ਉਪਾਧਿਆ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਹੇਠ ਇਸ ਦਾ
ਸਿੰਘਲੀ, ਨੇਪਾਲੀ ਅਤੇ ਥਾਈ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਛਪ ਚੁੱਕਾ
ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ

ਇਸੇ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੀ ਕੜੀ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ
ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਗਰੰਥ
ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਵਾਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਹੈ ? ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ
ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੁਖਾਲੀ ਰਹੇ
ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰ ਅਨੁਵਾਦ ਆਖਿਰ
ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ
ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ। ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ
ਲਈ ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ
ਪਾਠਕ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਗਰੰਥ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ
ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਦਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਕਠਿਨਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ
ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ : ਗੁਪਤੀ,
ਸਮਿਤੀ, ਧਰਮਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਈਆਂ, ਪੁਦਗਲ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ, ਵਰਗਨਾ ਲੇਸ਼ਿਆ,
ਗੁਣ, ਸਥਾਨ, ਪਛਖਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ
ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੁਵਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਜੈਨ ਧੇਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣ ਸਕਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਉਤਰਾਧਿਐਨ ਸੁਤਰ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਅਰਥ ਠੀਕ ਸਮਝ ਆਵੇਗਾ।

ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ

ਇਸ ਗਾਰੰਬ ਦੇ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਕ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸ਼੍ਰੀ ਛੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਛੱਪੇ ਗਾਰੰਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸ਼੍ਰੀ ਛੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਭੰਡਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਪਦਮ ਚੰਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਪਰਮ ਸ਼ਰਧੈ ਸ਼੍ਰੀ ਰਤਨ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਸ਼੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਕਵਿ ਰਤਨ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦਨ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਜੈਨ ਭੂਸ਼ਨ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰ ਮੁਨੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਆਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਿੱਸ ਸ਼੍ਰੀ ਜੈ ਚੰਦ, ਸਾਧਵੀ ਮੋਹਨ ਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਸਾਧਵੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਕੁਮਾਰੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਸਾਧਵੀ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰੀ ਦੇਵੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਸਾਧਵੀ ਸਵਰਨ ਕਾਂਤਾ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਸਾਧਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਆਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਆਚਾਰਿਆ ਸ਼੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਡਾ: ਐਲ.ਐਮ. ਜੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਡਾ: ਏ.ਐਨ ਸਿਨਹਾ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸਲਾਹ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਬੋਹੁਦ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਜੈਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਰੇਖਾ

ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਚੌਦਾਂ ਪੂਰਵ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਰਵ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਗਮ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨੰਦੀ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸ਼ਲੋਕ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪੂਰਵ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਪਰ ਮਹਾਵੀਰ ਨਿਰਵਾਨ ਸੰਮਤ 1000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੂਰਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਅੰਗ, ਉਪਾਂਗ ਮੂਲ ਸੂਤਰ, ਛੇਦ ਸੂਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕਿਰਨਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ।

ਭਗਵਤੀ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗ ਜਾਂ ਬਾਨ੍ਹਾਂ ਅੰਗ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਰੂਤ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਤੀਰਥੰਕਰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਿਸ਼ਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੈਨ ਆਗਮਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥ ਮਾਗਾਈ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਹੈ।

ਜੈਨ ਆਗਮ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਨ ਆਗਮਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਖਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹਰ ਤੀਰਥੰਕਰ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਆਗਮਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਵਾਨ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਸਮੇਂ 84000 ਪ੍ਰਾਕਿਰਨਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 14000 ਰਹਿ ਗਈ। ਪਰ ਦੇਵਾ ਅਰ ਧੰਗਨੀ ਸ਼ਮਾ ਸ੍ਰਮਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੰਖਿਆ 84 ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਅਸੀਂ 14 ਪੂਰਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਲੋਕ ਸੰਖਿਆ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ।

14 ਪੂਰਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ	ਸਲੋਕ ਸੰਖਿਆ
(1) ਉਤਪਾਦ ਪੂਰਵ	1 ਕਰੋੜ
(2) ਅਗਰਨੀਆ	96 ਲੱਖ
(3) ਵਿਰਘ	70 ਲੱਖ
(4) ਆਸਤੀ ਨਾਸਤੀ ਪ੍ਰਵਾਦ	60 ਲੱਖ
(5) ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵਾਦ ਪੂਰਵ	99 ਲੱਖ 99 ਹਜ਼ਾਰ 999
(6) ਸੱਤਿਆ ਪ੍ਰਵਾਦ	1 ਕਰੋੜ
(7) ਆਤਮ ਪ੍ਰਵਾਦ	26 ਕਰੋੜ
(8) ਕਰਮ ਪ੍ਰਵਾਦ	1 ਕਰੋੜ 80 ਹਜ਼ਾਰ
(9) ਪ੍ਰਤਿਆਖਿਆਨ ਪੂਰਵ	84 ਲੱਖ
(10) ਵਿਦਿਆਲੂ ਪ੍ਰਵਾਦ	1 ਕਰੋੜ 10 ਲੱਖ
(11) ਕਵਧਾ	26 ਕਰੋੜ
(12) ਪ੍ਰਾਣਆਯੁ	1 ਕਰੋੜ 56 ਲੱਖ
(13) ਕਿਰਿਆਵਿਸ਼ਾਲ	9 ਕਰੋੜ
(14) ਲੋਕਬਿੰਦੁਸਾਰ	12.5 ਕਰੋੜ

ਉਪਰੋਕਤ ਪੂਰਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ